

BESZÉLGETÉS MAKK KÁROLLYAL – 1. RÉSZ

„Nem éreztem cinizmust”

SZEKFÜ ANDRÁS

„FINOM PEDAGÓGIAI MÓDSZEREKKEL PRÓBÁLTAK RÁBESZÉLNI, HOGY MENJEK EL EGY GYÁRBA DOLGOZNI.” A BESZÉLGETÉS 1971 FEBRUÁRJÁBAN KÉSZÜLT.

Egy kis városban, vagy egy nagy községben születtem – Berettyóújfaluban. De tulajdonképpen azon túl, hogy ma is megkülönböztetem a búzát a roztól, az árpát a zabtól, hogy ma is szívesen odamegyek a lovak és tehének közé, hogy általában nem félek a kutyáktól, hogy tudom, hogyan herélnek ki egy kakast, hogy kappan legyen belőle – ezen túl erről nem tudok sokat beszélni.

Számomra azt jelenti ez az ifjúkor, melyet vidéken töltöttem, hogy otthon vagyok egy közegben, mely ma is eleven számomra, és az úgynevezett urbánus közeget én megismerni vagy felvenni 18 éves korom után kezdtem. Ma már ebben is otthon érzem magam, ritmusában, életformájában. Számomra a falu nem tabu, nem szentség, nem egy nosztalgikus lehetőség valami ellen vagy valami mellett, hanem az élet egyik területe, melyet megismertem és még ma is jól ismerem.

• *Valahol azt olvastam, hogy édesapjának mozija volt, ahol rengeteg filmet néztek meg gyermekkorában...*

Valóban, apámnak volt egy kis vidéki mozija, és én valóban elég sok filmet néztem, de nem tudom becsületszóra kijelenteni, hogy „azért lettem filmrendező, mert moziba jártam”... Nem is jártam olyan sokat moziba. Tíz éves koromtól tizenkilenc éves koromig egy rendkívül szigorú papi internátusba jártam Debrecenben, melynek kapuját minden hónap első vasárnapján lehetett elhagyni, szülői kísérettel. Amikor otthon töltöttem a szünidőket, évente tehát két és fél hónapot, minden héten elmentem kétszer moziba. Az egészben tehát van valami olyan kellemes vagy jópofa túlzás, mely színház-kezelési bulvárlap közhelyeként talán megállja a helyét... de én nem érzem igaznak.

• *Hogyan lett tehát filmes?*

Tizenöt éves korom táján váltam afféle eszelősen olvasó diákká. Olvastam mindent, ami a kezem ügyébe akadt. Talán akkor merült fel bennem, hogy szép ténykedés írni valakiről, felmutatni a sorsukat, kiállni az igazság mellett... Ezek romantikus és gyerekes szavak, de így éreztem. Ettől még elmehettem volna írónak is. Hogy azután, miért álltam én apám elé azzal, hogy filmes szeretnék lenni, és vesse be minden személyes nexusát? Lehet, hogy az a kis tény is belejátszott, hogy apám ismert néhány pesti filmkölcsonzót, és ez legalábbis elindulási pontot jelentett. 1944 nyarán, érettségi után be is kerültem a Hunniába, úgynevezett üzemi gyakornoknak. Tébláboltam egy-két filmnél, majd a vágószobában egy darabig. A legidétlenebb, vesztésre álló háború közepén tapintatlan és hólyag filmek készültek.

Az igazi pályakezdés számomra 1945 volt. Még 1944-ben megismertem egy-két embert: Ranódy Lászlót és a feleségét, Szóts Istvánt, Makay Árpád operatőrt és másokat. Még 1944-ben beiratkoztam bölcsészhallgatónak is – a fősza- badulás után átiratkoztam Debrecenbe. Ranódy László egy levele vitt vissza a szakmához – ő akkor a parasztpárti filmvállalatot, a Sarlót vezette, és agilis fiatalembereket keresett. Így kerültem én is oda. Főleg híradókat készítettünk, új részletekkel átalakítottunk egy játékfilmet és egy egészségügyi filmet, azután elkezdődött a *Mezei próféta* forgatása, de én akkor már nem voltam ott. Beiratkoztam a főiskolára.

Korábban szerzett szakmai kapcsolataim és Radványi Gézával kialakult barátságom kapcsán az életem úgy rendeződött, hogy a főiskola mellett

számos film munkáiban is részt vettem. Végigjártam a „számárlétrát”, amit akkor én nem éreztem számárlétrának, hanem nagy ambícióval dolgoztam, hogy ügyelőből másodasszisztens, abból meg első asszisztens legyek. Ma is jóleső érzéssel gondolok rá, hogy keresett első asszisztens lettem. Most visszagondolva érzek valami kettősséget a helyzetemben, hiszen a főiskolán viszont részese voltam annak a kollektívának, vagy csoportnak, gengnek – a sokat emlegetett Bacsó-Kovács-Fehér-Banovich-Nádasy-Hildebrand-Teuchert-osztálynak, mely egészen más mentalitású társaság volt. A tanulás, szakmai munka meglehetősen mellékes volt számunkra, hiszen valóban egy elementáris, nagy mozgás részesei voltunk. Természetesnek éreztük, hogy minden akkor indult, szerveződött, tabuk rombolódtak le, a diákok azt mondták különböző tanároknak, hogy ezek ne tanítsanak bennünket, elhagytuk azokat az elméleti órákat, melyeket untunk, és beültünk a Nemzeti Színházba próbára, ahol éppen Gellért Endre, vagy Major Tamás rendezett, a főiskola tehát nem annyira tanoda volt, hanem egy kulturális rohamcsapat funkcióját töltötte be. Mind a két dologban nyakig benne voltam.

• *Mint rohamcsapat – ütöttek és ütések kaptak?*

Nézze, tulajdonképpen – nem szeretném, ha profánnak venné – főleg mi ütöttünk. Ütések nem nagyon kaptak ez az együttes. Én személy szerint kaptam, de a tipikus az volt, hogy annál inkább ütöttünk, minél közelebb voltunk a hatalomhoz.

• *Milyennek ismerte meg Balázs Bélát?*

Úgy ismertük meg, mint a Balázs Béla bácsit, aranyos, finom, charme-os, eleven öregúrként, aki a főiskolán nagyon ritkán volt benn. Mintha a főiskola vezetősége és öközötte súlyos ellentétek lettek volna. Lassan szorították a háttérbe, ez ellen indulatosan ki-kifakadt, de szinte nevetés tárgyává tették. Nem a képességeinek megfelelő feladatokat kapott – és végül egy szívroham elvitte.

• *Radványi Géza önnek mestere és személyes barátja is volt...*

Tudomásul kell vennünk, hogy Radványi hosszú időn át a „súgója”, vagy bábja volt az állami filmgyártásnak... Az ő tippje volt a *Talpalatnyi föld...* A háttérből ő valamiféle tanácsadói, művészeti irányítói szerepet töltött be en-

nél a filmnél... Persze, azt is tudni kell, hogy Balázs Béla szerepe a *Valahol Európában*-nál egyszerű reklámfogás volt, mert ő abban nem tevékenykedett. Mint jó ügyhöz, odaadta a nevét, hogy amennyiben ez segít, könnyítse az akadályokat.

• *Hogyan mert belevágni 1949-ben az Úttörőfilm forgatásába?*

A világ legtermészetesebb dolgának éreztük, hogy most forgatunk egy filmet.

• *Huszonhárom-huszonnégy évesek voltak...*

Egy ilyen megbízás lehetősége része volt a kor atmoszférájának. És éreztem is bizonyos képességeket, lehetőségeket magamban – még akkor is, ha később kiderült, hogy annyira azért nem voltam felkészült, mint gondoltam.

• *Ezt a filmet nem sokkal a befejezés után leállították és a kópia is megsemmisült.*

Igen, két vagy három forgatási nap lett volna még hátra.

• *Hogyan hatott Önre a leállítás?*

Amikor ez történt, 1949 őszén, a kor tele volt kisebb-nagyobb robbanásokkal, csillaghullásokkal. Személyi és politikai vonatkozásokban egyaránt. Mi magunk

is cselekvően benn voltunk abban, hogy ebben a korban embereket egyik pilanatról a másikra le kell váltani, mert nem képviselhetik azt, amire nekünk szükségünk van, magunk közül is el kellett embereket küldenünk, néha belső szándékból, néha felső intenciókra, amelyekben bízunk... Emberek eltűntek, feltámadtak, intézmények eltűntek és alakultak... Egy ilyen dinamikus korban, ha azt mondták, csináljatok egy filmet, aztán azt, hogy mégsem kell, ez vele járt az egész ügyvel...

• *...mondja Ön ma.*

Igen, mondom ma... Persze, gyerekes dolognak tartom, hogy filmeket így beiltsanak, hiszen tudjuk, hogy egy-egy film csak jótányival járul hozzá társadalmi helyzetek elmozdításához, vagy az emberek tudatának megváltoztatásához, érzem a mai agyammal – de hát ezt tették. Emberileg azután számos nemtelen, intrikus, kisstilú, saját bőrét menteni akaró szándék tárult itt fel előttem, ami az én huszonhárom-huszonéves, meglehetősen gyanútlan és gyerekes habitusomat meglehetősen megzavarta. Ekkor léptünk volna a főiskola negyedik évébe. Különböző helyekre szétosztottak bennünket gyakorlatra, Fehér Imre és én a Híradó- és Dokumentum Filmgyárba kerülünk. Megbízta egy filmmel a vasöntés sztahanovistáiról, de ezt képtelen voltam elkészíteni a megelőző események utáni lelkiállapotomban. Egyébként talán itt valóban belejátszik az okokba a falusi gyerekkor – engem a szabad természet, egy hajnal vidéken, vagy egy este – ilyenek vonzottak. Egy gyárban nem tudtam mihez fogni. A filmgyárban próbáltam is magyarázni, hogy tulajdonképpen olyan filmet kellene csinálnom, amihez értek. Tanultam például művészettörténetet az egyetemen, szívesen csináltam volna művészeti kisfilmet, de ez nem ment. A vasöntő-filmmel tehát befulladtam, szó

Makk Károly
(1961)

szót követett, végül behívtak a főiskolára, ahol a fegyelmi tárgyaláson közölték, hogy az anyaintézet egyelőre nem tart rám számot. Nagyon megrázott a dolog, bár arról volt szó, hogy nem véglegesen távolítanak el, hanem egy időre: a főiskolán kívül, emberi magatartással be kell bizonyítanom, hogy alkalmas vagyok, és akkor visszakérülhetek.

• *Hogyan bizonyította be?*

Finom pedagógiai módszerekkel próbáltam rábeszélni, hogy menjek el egy gyárba dolgozni, és ott tegyem jóvá ezt az ügyet. Voltak értelmes barátaim, akik mondták, hogy ez képtelenség, hiszen a fizikai munka, ami mindennek alapja ebben a rendszerben, nem lehet büntetés! De hát nem filozófiai szinten ment az ügy. Végül úgy döntöttem, hogy elme-nyek egy gépállomásra dolgozni, ami közelebb áll hozzám egy gyárnál. Szabad levegő, ismertebb környezet, még némi romantikával is kecsgettettem... Szentendrén az alakuló gépállomáson dolgoztam néhány hónapon keresztül. Egyre jobban megnyugodtam, mert kikerültem az addigi körből: önmarcangolások, telefonok, új szálak keresése, hogy kinek lehetne még elmondani az igazságtalanságot, ami az *Úttörőfilmmel* történt... Itt fel kellett kelni, meg kellett fogni a 225 literes hordót, fel kellett rakni, el kellett menni Váczra, tele kellett pumpálni olajjal, fel kellett ülni a traktorra... Este közösen főztünk vacsorát a haverokkal, és villámgyorsan le kellett feküdni, mert reggel négykor keltünk.

Hozzá tartozik még a dologhoz, hogy amikor engem kitétek a főiskoláról, csak nevettem, mert akkor keresett asszisztens voltam a filmgyárban, és úgy gondoltam, ott folytatom a munkát. Persze, a szálak összefutottak, és a filmgyárban is rögtön közölték velem, hogy én oda a lábamat be nem tehetem... Végül egy véletlen oldotta meg a helyzetet: Máriássy Félix készítette elő a *Kis Katalin házassága* című filmet. Megbetegedett, a film forgatása ki volt tűzve, a téma is fontos volt, és Máriássy csak úgy vállalta a filmet, ha olyan asszisztense lesz, aki az ő betegsége alatt is tudja intézni az előkészületeket. Abban a pillanatban, amikor így a több milliós érdekről volt szó, mondanom sem kell, hogy az egész addigi pedagógiai és morális meggondolás a kútba esett, a filmgyár elintézte a főiskolával, és én kaptam egy táviratot Szentendrén. 1950 nyarán

elkészítettük a *Kis Katalin házasságát*. Ezután számos filmben voltam asszisztens: *Becsület és dicsőség*, *Ütközet békeben*, *Állami Áruház*...

• *Hogyan érzélte a különbséget például a Valahol Európában, a Talpalatnyi föld, és ezek között a filmek között?*

Egy vallomással tartozom: én legalábbis, a magam részéről, nem éreztem ezt az ordító különbséget. Ezekben a filmekben is hittünk, hittük, hogy ez a filmgyártás újfajta módszere. Hittük, hogy ez a fajta gondolkodásmód, mely a megszabott politikai helyzet megszabott politikai irányvonala taktikai támogatásának van alárendelve – ez az új művészet alapja. Annak kell a filmvászorról szólni, ami a legfontosabb probléma, és ha a Standard gyárból leleplezik az amerikai kémeket, akkor mi is leleplezzük az ellenséget a *Kis Katalin házasságában*. Mi hittünk ebben a vállalkozásban, legalábbis egy jó darabig. Nem a kívülálló fanyalgásával vettünk részt ebben a munkában, hanem ezzel, hogy ez a mi vállalkásunk abban a nagy mozgásban, ami az országban történik. Ez a mi reszortunk. Ma már tudom, hogy

Makk Károly: Liliomfi
(Dajka Margit, Krencsey Marianne és Darvas Iván)

ez vagy az a film alpári film volt, de amikor elolvastam Örkény István *Becsület és dicsőség* című forgatókönyvét, nagyon tetszett! Jobbnak tartottam például a *Teljes gőzzel*-hez képest, és nem azt éreztem, hogy járhatatlan út, hanem, hogy ebben a koncepcióban vannak jó filmek és vannak rossz filmek. Hogy aztán Örkény filmjén, amely ennek a tematikának legeredetibb filmje volt, éppen ezen mutatták ki a sematizmust, szerintem az irányítás ballépése volt, maguk sem tudták, mit kell támogatniuk. Déryvel kapcsolatban sem ismerték fel, hogy nem övele kellett volna a *Felelet*-vitát lefolytatniuk, hanem értéktelen írárok szerzőivel. Mindez nekem nagyon nehéz és fájdalmas ügy. Nincs jogom más nevében beszélni, de azt megkockázatom, hogy az én egész akkori köröm így látta a dolgokat. Nem szívesen olvasnám, hogy „X.Y. már akkor is tudta...”

Emellett, én mindig azt néztem, hogy nekem, mint asszisztensnek mi a dolgom. Nagyon lelkesen csináltam, és arra ügyeltem, hogy ha kellett 250 statisztát, akik közül száz ilyen legyen, 150 meg olyan, akkor

ezek tényleg ott legyenek, amikor kell, és olyanok legyenek.

• *És ma hogyan látja akkori problémáikat?*

Rossz elvek alapján jóhiszemű emberek próbáltak filmeket készíteni. Rossz elvek alapján azonban nem készülhet jó film. Talán nem is rossz – inkább elcsúszott elvekről beszélhetnénk. És akik a filmeket készítették, azok között olyanok is lehettek, akik tudták magukról, hogy nem alkalmasak a feladatra, és ezért „túlteljesítettek”, a megkívántnál is nagyobb sematizmussal készítették a filmeket. Cinizmust én nem éreztem. Gertler Viktor például, aki mellett sokat dolgoztam, dolgozott annak idején az UFÁ-nál is, ahol nagyra becsülték. Itthon is készített egy-két úgynevezett művészfilmet. Aztán jött a zsidótörvény, a bujkálás. A felszabadulás után a koalíciós időkben ő lett a Hunnia vezérigazgatója. Ebben az időben éppen szocialista filmrendező volt. Szocialista-realista. Nem cinizmus volt ez, talán egy automatikus mimikri. Hogy talán mindent lehet szépen és jól csinálni. Ez az egész helyzet annyira bonyolult volt... nem olyan egyszerű, hogy „vol-

tak cinikus öreg rendezők és voltak forradalmár ifjak”. Bán Frigyes például 1945 előtt csak egy rendező volt a sok között. Én nagyon sok eredeti, egyéni emberi képességet ismertem meg benne. Már nem volt fiatal ember, amikor a *Talpalatnyi földet* megcsinálta. Meg kellett éreznie, hogy ezzel olyan lehetőséget kapott, amelyet addig soha. Nyilvánvaló, hogy ez a következő filmjeinél is hatott rá, hogy ünnepelet ember lett, hogy számított a szava, hogy Révai József megkérdezte, Bán Frigyes hogyan gondolja ezt vagy azt.

A feladatok, amiket ekkoriban kaptak az emberek, alapvetően különböztek azoktól, amiket korábban kaptak. Mi volt a filmrendező feladata azelőtt? Lehet keresni 4-15.000 pengőig terjedő összeget, ha leforgatja ezt vagy azt a történetet. És most ugyanezeket az embereket arra szólították föl, hogy a lelkiismeretük szerint alkossanak. Sőt, hogy csatlakozzanak ehhez a nagy ügryhöz, az országépítéshez. És arra is felszólították őket, hogy most a szocdemeket ki kell nyírni, nyírjuk ki együtt. De ez még mindig magasabb szintű állampolgári tevékenység, mint azon vitatkozni, hogy fel lehet-e már venni az első előleget pengőben. Ez szinte észrevétlenül torzult tovább.

• *A Liliomfi előtt Ön Várkonyi Zoltán munkatársa volt két filmben. Mit kapott és mit adott Ön ebben az együttműködésben?*

Mint asszisztensnek, volt már szakmai biztonságom, tudtam, mikor, mit kell csinálnom, mondanom. Én ezt adtam, de Várkonyi ennél többet igényelt, igényelte a véleményünket, ami nagyon kellemes és élvezetes véleménycseréhez vezetett. Várkonyi hallatlanul szíves, dinamikus egyéniség, ezer ötlettel sziporkázott – jó baráti kapcsolat alakult ki köztünk. De azért azt nem merném mondani, hogy én ezekben a filmekben készültem, vagy gyűjtöttem dolgokat későbbi munkámhoz.

• *Érezték, hogy ez már másféle film, mint az addigiak?*

Természetesen. Elsősorban, itt volt egy ihletett irodalmi anyag, Déry írása... És még ha tartalmazott is helyenként szemantikus elemeket, az egészet előntötte a tehetség csillogása... Hogy szép, hogy igazi humanizmus van benne, hogy más, amikor egy kismamát meg kell menteni, mint a korábbi savanyú „humanizmus”, amiről mindig kiderült, hogy nem az... Nagyon szép filmnek tartom a *Simon Menyhért születését*, legfeljebb annyira fenntar-

tásom van, hogy a természeti elemek nem elég végzetesek benne. Talán ha többet ülünk Csipkés-kúton... Ha ugyanezekkel a párbeszédekkel, hatalmasabb természeti nehézségek elé kerülnek a szereplők, egyszerűen eltűnhetett volna a hajszálfinom dramaturgiai konstrukció, és egy olyan világ keletkezett volna, ahol az ember, a növény, az állat, a hó tulajdonképpen egyetlen nagy kép egymás mellé rendelt egyenrangú elemei. Ez nekem azóta is mániám. Természetesen a politikai fordulat, 1953 júniusa nagyon erősen hatott a filmre. Én akkor éppen Nógrádverőcén voltam – Fábri Zoltánnal írtuk az ő *Életjel* című filmjének forgatókönyvét, amelyben én szintén társrendező voltam. Ott hallgattam a rádiót, és nagyon felkavart, amit hallottam. A magam részéről meg is voltam bántva, hogy először bizonyos nagy eszmék nevében megkéri az embert, hogy írjon alá különböző csekkeket, anélkül, hogy látná, mi van ezekre írva, és utána azt mondják neki, hogy hamis, vagy részben hamis csekkeket írtál alá... Ez engem nagyon megzavart, mert mi tényleg vállaltuk azokat a csekkeket...

Már az *Életjel*ben állandóan érezhető volt, hogy nem lehet úgy csinálni a filmet, mint azelőtt kellett volna. De volt egy másik téma, Vajda István kisregénye, az *AA 938-as esete*, melyből később a *Gázolás* lett. Filmtörténetileg ez a film az első jele – főleg formai, meg atmoszférikus szempontból – a változásnak. Tartalmilag még kísért benne a régi szemlélet – a bíró például olyan rezzentéselen arccal ítéli el a nőt – de módszerében...

• *... próbálta motiválni a nő magatartását. Pontosan. Ez már új dolog volt.*

• *Hogyan készült a Liliomfi?*

A *Liliomfi* előtt már több témám volt az első filmhez. Sándor András *Huszonnyegen kezdtek* című regénye, majd a *Tűzkeresztység*, melyet végül Bán Frigyes rendezett meg. A filmgyárban akkor Kovács András vezette a dramaturgiát, Bacsó Péter a munkatársa volt, és újra felvetődött, hogy valakinek már filmet kellene csinálni a generációkból. Mivel Kovács akkor filmgyári vezető volt, Bacsó pedig a forgatókönyvírásra specializálódott, én álltam a legközelebb a rendezői pályakezdéshez. A *Liliomfi* története elég prózai – elmentünk, megnéztük a darabot, már azzal a szándékkal, hogy ebből filmet

lehetne csinálni. Megkértük Mészöly Dezsőt a forgatókönyvírásra, és eldől, hogy film készül, és Darvas Iván játszása majd a főszerepet, aki akkor egy kis epizód színész volt a színházban... 1954 augusztusában elkezdtek a forgatást. Hozzá tartozik még a helyzethez, hogy a párthatározat után nemcsak mi akartunk egyet lépni, hanem felülről is támogatták ezt.

• *Hangulatában a Liliomfit is egy nagyobb társadalmi mozgás folyamat részének érzem, de ez a kapcsolat számos filmjében ennél sokkal közvetlenebb. Milyen közös vonást, esetleg közös történelem-szemléletet érez filmjeiben?*

Nem abból az aspektusból készíték filmet, hogy ezek általános ars poeticát kifejezzék. Nem arról van szó, hogy nekem van egy alapvető hitvallásom, és minden egyes filmet úgy választok meg, hogy ezt kifejezze. Mégis, azok a filmjeim, melyek a legközelebb állnak hozzám, talán tartalmaznak valami közös vonást... bár, ismétlem, az az esztétikai tevékenység, melyet manapság sokan saját műveik elemzésével végeznek, tőlem teljesen idegen.

Akár a *Ház a sziklák alatt*-ot veszem, akár a *Megszállottakat*, akár a *Harminc-kilences dandár* ideális lehetőségeit – tehát, ha nem ünnepi alkalomra készül a film, amit én mindig szóvá tettem, hanem a témában rejlő dolgokat tudtuk volna megcsinálni, vagy akár a *Szerelmet* – mindezekben a filmekben nehéz körülmények között, nagy külső nyomás alatt mozognak emberek. Részben olyanok, akik felismerik ezt a külső nyomást, részben olyanok, akik eszükkel nem tudják felfogni, hogy milyen helyzetben vannak, csak érzik, hogy ki vannak szolgáztatva. És végül is minél kibogozhatatlanabb az a helyzet és minél nagyobb a nyomás és minél szűkebb ezeknek az embereknek a mozgási tere, engem annál jobban érdekelnek, annál jobban szeretem őket, annál jobban ragaszkodom hozzájuk, annál jobban drukkolok nekik, hogy tudjanak valamit kezdeni, és annál jobban drukkolok magamnak, hogy én ezekből a témákból filmeket tudjak csinálni. Lehet, hogy említett filmjeim tematikusan, stílusosan homlok-egyenest eltérőek – de ebben a vonatkozásban érzek bizonyos affinitást köztük. Mindez legfeljebb egy észrevétlen vonalom volt bennem, én csak visszatekintve tudom így megfogalmazni.

(Folytatjuk)